

De staf van Mozes

Wim Janssen

NARRATIO

Bij de omslagillustratie

De illustratie toont een van de twee zilveren boekklampen op een Bijbel uit 1771.

Mozes staat hierop afgebeeld met in zijn linkerhand de staf.

Zijn elleboog rust op de tien geboden.

Zijn rechterhand is omhoog geheven.

Boven zijn hoofd zijn drie lichtstralen te zien.

Op de andere - niet afgebeelde - boekklamp staat Aäron.

Deze combinatie kwam vaak voor op de sloten van kerkboekjes.

De sloten zijn opengewerkt en daardoor bijzonder.

Deze Bijbel is onderdeel van de Collectie Van Noordwijk

die in beheer is bij de Universiteitsbibliotheek

van de Vrije Universiteit in Amsterdam.

(Stichting Collectie Van Noordwijk: signatuur VU XZ.00085.-)

ISBN: 978 90 5263 836 2

NUR: 707

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de auteur.

Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

INHOUD

Ten geleide	5
Woord vooraf	9
1 Inleiding	13
2 Uw stok en uw staf	16
3 De weg naar de staf van Mozes	21
4 Neem deze staf mee in je hand	30
5 Het grote geding aangekondigd	41
6 Sla met je staf op het wateren het zal bloed worden	47
7 Heel Egypte werd bedolven door kikvorsen	56
8 Het stof veranderde in muggen	63
9 Steekvliegen, veepest en zweren	70
10 Hagel, sprinkhanen en duisternis	76
11 Terzijde I - Het woord <i>staf</i>	86
12 De eerstgeborenen, de maaltijd en de uittocht	93

13	Hef je staf en strek je hand uit over de zee	103
14	Terzijde II - Pasen en Pinksteren	115
15	Ik zal op de heuveltop staan met de staf van God in mijn hand	124
16	Toen sloeg hij met zijn staf op de rots	133
17	Toen stierf Mozes I - Mozes' eenzaamheid	142
18	Toen stierf Mozes II - De eenzaamheid van God	153
19	Noten	164

TEN GELEIDE

Awraham Soetendorp

Wij leven altijd met de adem van de tijd. Zo mag ik deze inleidende woorden voor het prachtige boek van mijn vriend Wim Janssen schrijven in de dagen dat wij in de Joodse gemeenschap volgens de oeroude kalender het verscheurende afscheid van Mosje lezen. Tot het allerlaatste uur had Mosje tot God gesmeekt *Eebra na*, laat mij toch oversteken naar het land.

In de woorden van de midrasj: ook al is het in de levende vorm van een kakkerlak, maar laat mij het land binnentreden. God antwoordt onverbiddelijk: Bestijg de top van de berg en hef je ogen omhoog naar het westen, noorden, zuiden en oosten. Waarom omhoog? Van de top van de berg kun je toch alleen omlaag kijken naar het land. En in het antwoord raken wij de kern van de boodschap die Mosje zijn volk altijd heeft voorgehouden: Om de weerbarstige werkelijkheid te bezien met een hemelse blik, met de ogen van hoop, om in de woestijn de tuinen te zien die eens geplant zullen worden, om het water te zien in de rotsen om zo de toekomst te planten in het heden. En hoe menselijk, hoe herkenbaar is het dat Mosje, de grootste van alle profeten toen hij geconfronteerd werd voor de zoveelste keer met het rebellerende volk zijn eigen les vergat en tegen de wil van de AllerHoogste de rots en zijn eigen toekomst verpulverde. En dat hij nu in het oog van de dood wakker geschud moet worden. *Sa et eennecha*, kijk omhoog voorbij de bitterheid, met compassie, met onverwoestbare hoop. Het is deze paradox die Wim Janssen op zijn eigen meesterlijke wijze heeft verwoord. Martin Buber noemde Jehosjoea van Nazaret, mijn grote Joodse broeder. En in deze traditie die ik mij eigengemaakt

heb, noem ik Wim Janssen zijn oprechte volger, mijn zielevriend. Wij ontmoetten elkaar tijdens de innerlijke reis die ik van jongs af aan ondernomen heb. In het ouderlijke huis van Jacob en Mirjam leerde ik, dat, ondanks alles, in de ontmoeting met mensen uit andere spirituele tradities, de voorwaarde besloten lag voor vrede.

Mijn vader gaf aan zijn historische beschouwing over de Joodse geschiedenis de titel mee *Ontmoetingen in ballingschap*, omdat naar zijn mening zelfs in de meest felle botsingen de kiem aanwezig was voor een uiteindelijke ontmoeting.

Met Wim Janssen zou ik de traditie voortzetten die ik met Huib van Coeverden - zijn aandenken zij tot zegen - gestart was om eenmaal in het jaar in Buitenveldert een gemeenschappelijke zondagsdienst te houden. Het werd op mijn verzoek op een speciaal tijdstip, na afloop van de reguliere dienst gehouden om geen verwarring te stichten. Het was Wim die mij overhaalde om aan de gewone dienst als welkome gast deel te nemen. Het was de vertrouwensrelatie, die tussen ons ontstond, die mij de moed gaf deze drempel te slechten. En in de warme ontmoeting met hem en zijn gemeente heb ik de inspiratie gevonden om de weg naar nog diepere gemeenschappelijkheid voort te zetten. Ik ben er nu terugkijkend op bijna vijftig jaar van levende dialoog van overtuigd dat het sleutelwoord vriendschap is. Het is *friendship across religions*, zoals de titel luidde van een recente conferentie van het Elijah institute, die de weg heeft gebaad voor het groeiend besef onder vertegenwoordigers van de verschillende spirituele tradities, dat wij elkaar hartstochtelijk nodig hebben om het gemeenschappelijk doel van vrede en rechtvaardigheid te bereiken. Zoals in een van de hoofdgeboden van het Joodse Nieuwjaar en Grote Verzoendag staat vermeld:

“Alle wereldgeborenen trekken aan U voorbij, als schapen van een kudde”. Het is dan ook van het allergrootste belang dat wij de volgende stap zetten en met één stem leren spreken, wanneer het gaat om het behoud van de aarde en alle levensvormen, en het volledig terugdringen van armoede.

En het is zo ontroerend te beseffen dat het allemaal begint wanneer je in vriendschap de drempel van elkaars gebedshuizen overschrijdt. Ik voel mij thuis in dit juweel van een boek evenals ik dat mocht zijn vele jaren in de kerk van Wim Janssen. Ik hoor weer de zorgvuldigheid, waarmee hij omgaat met de woorden. Woorden, *dewariem* zijn niet alleen woorden, maar ook dingen en gebeurtenissen. Zij hebben in de letterlijke zin gewicht. En het is niet verwonderlijk dat Mosje die meer dan welke sterveling ook zich bewust is van de volle betekenis van de woorden, zo een moeite heeft met spreken.

Woorde die soms als rotsblokken zo zwaar in de mond liggen. Daarom grijpt Mosje in armoede naar de staf om alles voor eens en altijd duidelijk te maken in twee harde klappen op de rots. Maar onmiddellijk daarna, wanneer overvloedig water uit de steenklomp omhoog spat, beseft hij de zwaarte van zijn tekortschieten. God wilde zich aan het volk manifesteren in *kol demama daka*, een liefdevolle fluistering, de stem die stilte ademt en levend water voortbrengt. Zijn woede-uitbarsting heeft het volk op een verkeerd spoor gezet. De indruk die het slaan op de rots achterlaat is dat God zich niet vereenzelvigd met de wanhoop van de ouders om de dorst van de kinderen, maar hard onwrikbaar is en daarin - de Hemel verhoedde - niet anders is dan de goden die zij nog zo kort geleden afgezworen hadden.

En het is in de volgende lange jaren dat hij die fout tracht te herstellen. De staf verschaft nu slechts bescherming en onnoemelijke troost, door de vemaningen heen die niet geheel kunnen wijken: dat uiteindelijk het verbond gesloten is met Hij die met je was en is en zal zijn en in de geschiedenis altijd waarneembaar blijft... de omfloerste liefdesbetuiging van de Altijd Aanwezige die in heel het zo indrukwekkend geschapen universum het meest bekommerd is om het kind dat snikkend smacht naar water: "een ogenblik heb Ik je verlaten, maar met wereldomvattende liefde breng ik je weer terug" (Jesaja 54, 7).

En dat is het beeld van onwrikbare hoop, dat de brekende ogen van Mosje op de top van de berg voor altijd hebben opgevangen en aan ons, zijn dwarse leerlingen is doorgegeven, die eindelijk in staat zijn de geduldige liefde op te brengen, nodig om elkaar van aangezicht tot aangezicht te leren kennen.

Laten wij in het voetspoor van Mosje kracht aan elkaar blijven ontlelen.

WOORD VOORAF

Enkele tientallen jaren heb ik als wijkpredikant gewerkt in de Randstad, in Amstelveen.

Dat de Bijbelse verhalen in die samenhang ter sprake komen, in zondagse diensten waarin ik voorging, en in gesprekskringen met de gemeenteleden, ligt voor de hand.

Van die verhalen gaat bezieling uit, en bemoediging, tenminste als je de oude verhalen laat uitspreken.

Ze zijn naar ons toe vertaald, en ze hebben de eeuwen getrotseerd.

En al stammen ze uit culturen ver van hier,

en hoor je van opvattingen die je vreemd zijn,

en al spreken ze elkaar allerhartelijkst tegen,

en al “vallen ze door de mand”, zodra je ze

wetenschappelijk onder een loep legt,

en zo wetenschappelijk hoeft die loep dan niet eens te zijn...

ze hebben een geheim, namelijk dat mensen uitstekend zonder God kunnen, maar dat God niet zonder de mensen kan.

Dat verlangen van hem naar mensen leeft in de verhalen, het leeft tegen de klippen op, soms tegen beter weten in.

Ik kom in 1. Inleiding hier op terug.

De staf van Mozes is een neerslag van de omgang van de oude verhalen en de mensen van nu. Die mensen zijn mensen met veel meer vragen dan antwoorden.

Dit geschrift is eigenlijk een soort voortzetting van de gesprekken in kringen en de viering van de verhalen in zondagse diensten.

De volgende bladzijden handelen over slechts één, maar wezenlijk

onderdeel van het grote geheel van die verhalen; namelijk over één mens, Mozes.

Mozes en zijn staf.

Dat eeuwen en eeuwen voor het begin van onze jaartelling He-

breeuwse stammen uit de woestijn

en afkomstig uit Egypte?

waar ze slaven waren?

en waar ze, onder leiding van Mozes,

uit weg zijn gebroken...

zich gingen vestigen in het land ten westen van de Jordaan...

zou het ongeveer zo zijn gegaan?

Schitterende verhalen hebben generaties later de sobere historische gegevens verwerkt, aangevuld, veranderd... zodat de "herinneringen" aan vroeger werden tot bemoedigingen voor later.

Mozes is in die woestijnverhalen, die zwerftocht van de uitgebroken slaven vanuit Egypte tot aan de vestiging in het nieuwe land, de centrale figuur, het hart. Mozes, die met zijn staf een pad sloeg door het water van de zee, zodat zijn mensen verder konden over een weg waar geen weg was.

Mozes en zijn staf, zei ik.

In dit geschrift ga ik die weg van Mozes en zijn staf.

Want meer dan eens zal het gebeuren, dat de Stem klinkt: "Mozes, neem je staf", en... dan komt er iets!

Vraag die verhalen dus nooit: zeg, oud verhaal, ben je wel echt gebeurd? Want dan gaat het verhaal stotteren, het krijgt een kleur en komt niet uit zijn woorden. Kijk liever door de woorden van het verhaal heen, kijk als het ware door je ooghaartjes, dan zie je soms beter. Verreweg de meeste verhalen over Mozes en zijn staf staan in het boek Exodus. Als ik citeer, en u ziet dan een hoofdstuk en verzen

vermeld, en de naam van het Bijbelboek ontbreekt, dan wordt Exodus bedoeld.

De titel *De staf van Mozes* dekt de inhoud niet geheel. Soms horen we van de staf van Aäron.

Gedachten en herinneringen die zijdelings verband houden met waar het in een hoofdstuk over gaat, en die ik toch graag met u deel, laat ik aan het woord komen in een naschrift (PS) onderaan het betreffende hoofdstuk.

De Godsnaam wordt in het Boek Exodus, in de Hebreeuwse Bijbel, vrijwel steeds vermeld als JHWH, in Hebreeuwse letters uiteraard. Het liefst zou ik, in het Nederlands, die letters ook gebruiken: JHWH. Dat is onuitspreekbaar, maar juist dat: die onuitspreekbaarheid is het geheim van de Naam, de bedoeling ervan.

Ik vrees echter dat dat niet verduidelijkend werkt. En als ik dan weet, dat bij hardop-lezen van de Hebreeuwse Bijbel, bij de Naam JHWH gezegd wordt Adonai (*Heer*) of Hasjeem (*de Naam*) dan benadert de vermelding van de HEER enerzijds die eerbiedige uitspraak enigszins, en anderzijds wijst de weergave ervan met de vier hoofdletters ook in die richting.

Bij de vertaling van de Exodusteksten hebben de vertalingen van J.H. Hertz, Martin Buber en André Chouraqui me wegen gewezen, en me opmerkzaam gemaakt.

Hartelijk dank aan mijn collega Kees Schakel, die me zo vaak en goed geholpen heeft met zijn kennis van *judaica*; en aan Loes Oostenrijk en Marieke Janssen, mijn dochter, voor hun welkome adviezen en hun kritisch meelesen; en aan Henk van der Meulen, die zo vaak de vrede heeft hersteld tussen mijn computer en mij, als we weer met elkaar overhoop lagen: ik bedoel mijn computer en ik, niet Henk en ik.

En dan dank aan Lida Ruitinga, werkzaam bij de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit. Zij heeft erin bemiddeld dat de zo passende illustratie-voorop deze uitgave mag sieren, en zij schreef er de toelichting bij.

Wim Janssen

1 INLEIDING

Wat geldt voor de Bijbelse verhalen in het algemeen, geldt ook voor de verhalen over de staf van Mozes.

Echt gebeurd of...

Als ik ervan uitga dat de oude woorden over de staf van Mozes een getrouw verslag geven van een toedracht, vindbaar in jaartallen, controleerbaar op hun plaats in de geschiedenis, echt gebeurd... hoe moeilijk dat ook is te aanvaarden, dan zegt het verhaal: "Je overvraagt me. Voor dit examen zak ik."

Dat het pasgeboren jongetje Mozes, zoon van het slavenvolk - en hij had niet mogen leven, want zo had Farao besloten - dat deze jongen wel leeft, en opgroeit aan uitgerekend het hof van Farao, en dat Mozes, zo is te lezen, als hij tachtig jaar oud is, zijn slavenvolk komt bevrijden, en dat dat volk er dan nog is, en zelfs zeshonderdduizend mannen telt... nee, ik ben op een doodlopende weg als ik zo lees.

Het verhaal van Mozes, van Mozes en zijn volk, en van Mozes en zijn staf, is niet een optelsom van sterke verhalen die niet kloppen, - dat ook nog - maar een grandioze compositie.

Het oude verhaal is niet een bladzijde uit een spoorboekje, en de tijden van het boekje kloppen dan met de rijtijden van de trein-in-het-echt... kijk maar...

nee, zo moet ik niet lezen.

Denk liever aan een schilderij.

De schilder schildert wel wat hij ziet,
maar vooral hóe hij het ziet.

Hij heeft het schilderij in zijn hoofd.

Het groeit, het leeft in hem.

Eigenlijk maakt hij er deel van uit.
Hij schetst en schildert; begint opnieuw,
beantwoordt een vraag van iemand
die over zijn schouders meekijkt,
en eindelijk zegt hij: zo zie ik het.
Zo wordt het verhaal als het ware een Verhaal-met-een-hoofdletter.
En ik ga het verhaal niet zozeer van buiten, als wel van binnen kennen.

Na Mozes

Als de Hebreeuwse woestijnstammen de Jordaan oversteken, om het nieuwe land te gaan bewonen, dan sterft Mozes. Dan is ook het verhaal van zijn staf voorbij.

Maar de weg van zijn volk gaat verder. Met zevenmijlslaarzen:
Er komt een koninkrijk, een nieuwe hoofdstad, generaties later een deportatie, en een repatriëring.
Weer eeuwen later woont het grootste deel van het volk verstrooid in de mensenwereld, tot bloei gekomen, naar het leven gestaan, vervolgd en wat in de vorige eeuw is gebeurd, daarnaar durf ik slechts fluisterend te verwijzen.

Nu terug naar Mozes

Hij heeft het volk dus geleid, vanuit Egypte en de woestijn tot aan het nieuwe land.

Toen stierf Mozes, zoals zojuist is opgemerkt.

Nu even verder, over dat ontroerende verhaal. Ik lees dat Mozes, die het nieuwe land niet zelf is binnengegaan, dat land wel heeft geschouwd vanuit de verte... en vanaf een bergtop, langs de vinger van God zelf, die het hem liet zien.

Geen historisch verslag – dat er trouwens niet is - kan op tegen de zeggingskracht van zulke woorden.

Ik lees de sobere laatste woorden van het boek Deuteronomium hier-

over, hoe God zelf zijn dienaar daar begraaft.

Bij zulke woorden moet ik zwijgen. Hier worden dingen gezegd, woorden gespeld, die niet kunnen. Maar in het Verhaal kan alles.

De staf van Mozes

Nu is er een toegevoegd verhaal, een zogenaamde *midrasj* over de staf van Mozes:

Op de dag van Mozes' dood hield de eenzame Begraver, die nu verder moest zonder zijn dienaar, diens staf zelf. De staf, waarmee Mozes een weg had gebaad door de onbegaanbaarheid heen, een weg op het droge, door de zee... een gaan waar geen weg was...

Dat verhaal heeft me gefascineerd. Ik besluit er dit kleine geschrift mee. En dit kleine geschrift wil nu als het ware naar dat laatste verhaal toe vertellen; de weg volgen van Mozes en zijn staf.

Die weg zou ik met u willen gaan. Want de staf van Mozes baant als het ware op indringende wijze die weg; is een teken van hoop, steeds weer.

2 UW STOK EN UW STAF

De eerste vermelding van de staf van Mozes in de Exodusverhalen kunnen we het keerpunt in Mozes' leven noemen.

In de ontmoeting tussen de HEER en Mozes - het verhaal hierover is bekend als de ontmoeting in het brandende braambos - lees ik, in een wat vrije weergave van de woorden:

Mozes, wat heb je daar in je hand?

Een staf HEER (...),

Vergeet nu niet deze staf mee te nemen, straks, als je verder gaat. Die staf zul je nodig hebben als je de tekenen gaat doen die ik je opdraag.

naar 4: 2 en 17

Verderop zullen deze woorden – en het verhaal waarvan deze woorden deel uit maken – ter sprake komen.

Nu noem ik slechts de bijzonderheid, dat deze woorden hun plaats hebben in het verhaal van Mozes' herderschap.

Mozes was herder van de schapen van zijn schoonvader Jetro, de priester van Midjan.

Toen hij de schapen naar het uiterste einde van de woestijn leidde, kwam hij bij de berg van God, de Horeb.

3:1

Uw stok en uw staf I

De staf van Mozes zal dus zijn herdersstaf zijn geweest? Het is dan slechts één stap naar de bekende woorden uit Psalm 23, *De HEER is mijn herder*, waar ik lees:

*Ook al ga ik in een dal van doodsschaduw, ik vrees geen kwaad,
want gij zijt bij mij, uw stok en uw staf, die vertroosten mij.*

Psalm 23:4

In de Psalm is geen kudde. En er is één schaap, de *ik* van de Psalm. De *ik* van de Psalm is vol vertrouwen, hij of zij is in goede handen. De HEER is mijn herder.

Het is geen wonder dat deze Psalm vaak het hart is van alles wat een mens nog aan houvast rest.

Er zitten trouwens ook andere kanten aan *De HEER is mijn herder*.

De liefelijke Psalm heeft het ook over tegenstanders, bedreigers.

Maar als ik in de Exodusverhalen lees over de staf van Mozes, dan staat daar een ander woord voor staf, dan *uw stok en uw staf* uit de Psalm. Is de staf van Mozes dan soms toch geen herdersstaf?

Ik bekijk *uw stok en uw staf* van *De HEER is mijn herder* van wat dichterbij. Ik wil het verschil weten.

Uw stok en uw staf II

De stok en de staf van de herder zijn twee geheel verschillende hulpmiddelen die de herder ten dienste staan.

Uw stok - De stok is er voor om de orde te bewaren. Schapen - traag en onoplettend, maar ook eigenzinnig en kortzichtig - hebben de neiging om eigen wegen te gaan, achter te blijven. En de herder heeft een stok.

Bovendien zijn er ook de verscheurende wilde dieren, die tegemoet getreden moeten worden, afgeschrikt, geslagen, gedood.

Uw staf - Het nu genoemde Hebreeuwse woord is gebouwd op het werkwoord *steunen*. Martin Buber vertaalt de staf met *Stütze*. Met de staf in zijn hand kan de herder beter voorgaan.

De Psalm noemt beide een bron van troost.

De stok, en de staf om op te steunen worden nog ergens in bijna één adem genoemd, namelijk in Exodus 21.

Vlak daarvoor hebben de woorden van de Tien Geboden voor het

eerst in mensenoren geklonken. Lezen we nu uitwerkingen hierover?
Overpeinzingen?

*Wanneer mannen twisten, en de een slaat de ander met een
steen of met de vuist, zodat hij weliswaar niet sterft,
maar wel neervalt, en moet liggen, dan zal hij die de slag gaf
ongestraft blijven, wanneer de ander opstaat, en met zijn staf
buiten wandelt*

(...)

*Wanneer iemand zijn slaaf of zijn slavin met een stok slaat,
zodat deze onder zijn hand sterft, zal deze zeker gewroken
worden.*

21:18 en 20

Nu verlaat ik dit wonderlijke, maar wel aansprekende! zijspoor. Ik
laat de stok en de staf uit Psalm 23 achter.

Maar wat is nu *De staf van Mozes* wèl!

Om het antwoord te vinden moeten we terug naar het Boek Exodus.

PS

Drie notities over *De Heer is mijn herder*

I *De HEER is mijn herder*... menigmaal een laatste houvast van wat
een mens rest, zei ik zojuist. Dat komt, denk ik, doordat het berijmde
gezang van Psalm 23 (Liedboek voor de kerken, gezang ⁴ een grotere
rol heeft gespeeld dan de woorden van Psalm 23 in de Bijbel zelf. Als
we alleen al denken aan de eerste twee regels
van het lied:

*De Heer is mijn herder,
'k heb al wat mij lust...*

Daarin is te horen dat op een gelukkige wijze een punt van verzadiging is bereikt.

In de onberijmde tekst echter luidt de tweede regel

Niets ontbreekt mij.

Maar dat heeft betrekking op

Ik kan met hem verder, als met het manna in de woestijn.

Willem Barnard¹ hoort in deze tweede regel zelfs:

Als mijn naam wordt afgeroepen, zal ik niet ontbreken.

II De uitspraak *De HEER is mijn herder* is een belijdenis, met alle nadruk op de eerste woorden/letters: JHWH is mijn herder; Hij, en geen ander.

Het is een strijdvaardige uitspraak: Anderen zijn er genoeg, maar mijn voorganger, leidsman is hij, die de weg wist... door de woestijn. Zou het kunnen zijn – zo vraag ik voorzichtig – dat de *Heer* in het gezang de liefelijke, maar niet zo erg bedoelde bijklank heeft van *Onze Lieve Heer*?

III Om nu aan te sluiten bij wat ik zojuist wat aarzelend hardop vroeg, hier zijn de bekende woorden uit de Psalm, zoals ze in twee vertalingen (Duits en Frans) vermeld staan.

Dat deze twee zo pijnlijk nauwkeurig rekening houden met het Hebreeuws, blijkt uit hun beider vertaling van het eerste woord: de onuitspreekbare Naam.

In het Hebreeuws staat dan JHWH.

Maar dat onuitspreekbare moet toch wel kunnen klinken? Beide dragen een oplossing aan, met eerbied.

*ER ist mein Hirt,
mir mangelts nicht.
(...) denn du bist bei mir,
dein Stab, deine Stütze -
die trösten mich.*

Martin Buber ²

‘ER’ zegt Buber. En als dit persoonlijke voornaamwoord wordt gebruikt, in hoofdletters geschreven, dan weet de lezer: HIJ wordt be-

doeld, de Eeuwige.

^{adonai}
*I H v H est mon pâtre,
Je ne manque de rien...
(...) oui, tu es avec moi,
ton sceptre, ta houlette
me réconfortent.*

André Chouraqui³

^{adonai}
I H v H zegt André Chouraqui. Gedreven door dezelfde eerbied, komt hij tot weer een andere schrijfwijze. De weergave IHVH duidt op wat je in het Hebreeuws ZIET: die vier letters namelijk. En het kleine geschreven ^{adonai} (Heer) erboven is de geadviseerde uitspraak, als je de Franse vertaling leest.